

УДК 343.131

І.М. Канюка

асистент кафедри кримінального права, процесу і криміналістики
Прикарпатського юридичного інституту Національного університету
«Одеська юридична академія»

Л.Л.Радухівська

кандидат юридичних наук,
доцент кафедри організації роботи та управління в органах прокуратури
Національної академії прокуратури
України

КРИМІНАЛЬНЕ ПРОВАДЖЕННЯ У ФОРМІ ПРИВАТНОГО ОБВИНУВАННЯ ЯК СПОСІБ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРОЦЕСУАЛЬНОЇ ЕКОНОМІЇ

В умовах розбудови правової держави в Україні особливу увагу заслуговує кримінальне провадження у формі приватного обвинувачення. За допомогою цього процесуального інституту громадяни можуть залучатися до участі в кримінальному процесі на стороні обвинувачення у випадку порушення їх приватних інтересів.

Приватне обвинувачення – історично перший спосіб кримінального переслідування [1, с. 39]. Саме приватне обвинувачення лежить в основі такого історичного типу кримінального судочинства, як обвинувальний процес у своєму первісному вигляді. У той час, коли ще не існувало розподілу на кримінальне та цивільне судочинство і навіть у теорії не йшлося про якісь інші види судового процесу, тільки звернення до суду заявника і було єдиним способом ініціювання судового процесу щодо правопорушника. Причому незалежно від того, якого характеру

правопорушення мало місце, саме особа, права якої постраждали, і була обвинувачем у суді, доказувала свою правову позицію, здійснювала розшук обвинуваченого [2].

З розвитком суспільних відносин обвинувальний (змагальний) процес у чистому вигляді почав видозмінюватися або на повністю інквізиційний, або на змішаний. І хоча кримінально-процесуальне право належить до публічних галузей права, все ж кримінальне провадження змішаного типу, який притаманний на сучасному етапі фактично всім державам світу, передбачає поєднання в процесі дії принципів публічності та диспозитивності. Одним з виявів диспозитивного начала у вітчизняному кримінальному судочинстві є кримінальне провадження у формі приватного обвинувачення.

Правовою природою такого відступу від принципу публічності традиційно вважається прагнення до демократизації кримінального процесу, надання можливості особі у випадках кримінальних правопорушень, які не заподіюють значної суспільної шкоди, вирішувати самим щодо необхідності кримінального переслідування порушника. Так само повніше забезпечується і принцип участі громадськості у кримінальному процесі. Порушення кримінального провадження щодо злочинів, якими порушено виключно права та законні інтереси певної особи, без її згоди означало б усунення цієї особи від розпорядження її власними правами.

Проте очевидними тут є і міркування процесуальної економії. Держава бере на себе зобов'язання порушувати кримінальне провадження і підтримувати обвинувачення щодо абсолютної більшості злочинів. Підставою для такого підходу є концепція суспільної небезпечності злочинів, вчинення яких завдає шкоди не лише конкретній постраждалій особі, а і суспільству в цілому, а також державі. Держава, встановлюючи кримінально-правові заборони на певні види поведінки, не може не реагувати на порушення її настанов. У цьому проявляється авторитет держави. Більше того, усвідомлення того, що злочин – це не лише приватна проблема потерпілого, а і публічна проблема держави – нерідко є запобіжником від вчинення окремими особами злочинів.

Проте стосовно певної категорії злочинів встановлено виняток – провадження щодо них можуть відкриватися виключно за скаргою (заявою) особи, яка постраждала від такого злочину. І це справедливо, оскільки ці злочини, формально володіючи ознакою суспільної небезпечності, фактично заподіюють шкоду лише конкретній особі. Відмова законодавця від повного домінування принципу публічності у питаннях порушення кримінального переслідування є абсолютно виправданою з різних точок зору. З гуманістичної точки зору у справах про злочини, якими порушуються лише особисті права, свободи та законні інтереси конкретної особи, а суспільна небезпека не є значною, цілком справедливим буде надання потерпілому права самому розпоряджатися своїм правом на початок кримінального провадження. Як показує практика, злочини, перелічені у ст. 477 КПК України, вчиняються зазвичай у побутовій сфері особами, які є знайомими потерпілих, нерідко родичами, близькими, а також у сфері господарювання – бізнес-партнерами, конкурентами тощо. Вчинення вищезазначених порушень кримінального закону не тільки заподіює шкоду майновим та особистим немайновим правам та інтересам фізичної чи юридичної особи, а й втручається у приватне життя особи або комерційну діяльність особи, – у ті сфери, де зайвий розголос про наявність правових конфліктів може бути зовсім недоречним і спричинити інколи більшої шкоди, ніж сам злочин. Як відзначали ще на початку 70-х рр. минулого століття С.І. Катькало та В.З. Лукашевич, втручання держави у приватний конфлікт «може заподіяти серйозної шкоди шлюбно-сімейним стосункам, відносинам товарищескості та дружби та іншим нормальним особистим взаємовідносинам радянських громадян та призвести до подальшого загострення конфлікту» [3, с. 29]. Ф.М. Ягофаров вважає, що розширення диспозитивних начал повинно проявлятися в тому, що нормою поведінки для державного органу стане узгодження своєї позиції з позицією приватної особи і неприйняття державним органом рішень всупереч такій позиції [4, с. 22].

З наведеними точками зору важко не погодитися.

А тому пріоритетним способом захисту порушених прав у цих сферах є неюрисдикційний. І надання потерпілому можливості вибору

способу захисту між юрисдикційним і неюрисдикційним є цілком виправданим і в інтересах самого потерпілого.

Крім того, як відзначається у процесуальному законі, інститут приватного обвинувачення є способом вирішення конфліктів з найменшими втратами, а також максимально наближає момент відповідальності особи, що вчинила злочин [5, с. 9].

Таким чином, надання можливості потерпілому самому вирішувати питання доцільності кримінального переслідування та незалучення з цією метою до судового провадження органів кримінального переслідування само по собі є виявом процесуальної економії.

Проте, на нашу думку, нововведення КПК України 2012 року певною мірою нівелювали переваги даного інституту.

З одного боку законодавець розширив коло злочинів, кримінальне провадження по яких може бути розпочате виключно за заявою потерпілого, що в цілому є позитивним явищем з точки зору посилення особистого начала у кримінальному процесі. Крім того, позитив виявляється і з точки зору реалізації у кримінальному судочинстві принципу процесуальної економії, з метою розвантаження органів досудового слідства справами про нетяжкі злочини та вивільнення часу на справи про більш тяжкі злочини.

Проте слід погодитися з неодноразово висловленою критикою щодо не виправданого розширення кола злочинів, що можуть розслідуватися виключно за заявою потерпілого. Так, якщо порівнювати з попереднім КПК, де до таких складів злочину були віднесені легкі тілесні ушкодження, побої без обтяжуючих обставин, самоправство, а з січня 2012 року – ще й кілька злочинів у сфері господарської діяльності, то у новому КПК таких складів злочину передбачено вже 40. А якщо додати сюди ще понад тридцять складів злочину, що розслідуються не інакше як за заявою потерпілого, якщо між потерпілим і особою, що вчинила відповідне діяння, існують близькі родинні стосунки чи трудові відносини (п. 2 та 3 ст. 477 КПК України 2012 р.), то можна зробити висновок, що справи приватного обвинувачення перестають бути винятком з правила.

У переліку злочинів, зазначених у ст. 477 чинного КПК України, бачимо не тільки злочини, які посягають на особисті права та інтереси особи, а й ті, які, без сумніву, суперечать моральним устоям всього суспільства, заподіюють шкоду й громадським інтересам. Залишати «на відкуп» потерпілому вирішення питання про доцільність кримінального провадження осіб, що вчинили, наприклад, такі злочини, як середньої тяжкості тілесне ушкодження, незаконне позбавлення волі або викрадення людини, зґвалтування, вчинене повторно, задоволення статевої пристрасті неприродним способом, грабіж, шахрайство тощо, навіть якщо вони вчинені чоловіком щодо своєї дружини чи навпаки, є неправильним і підриває уже усталені традиції правової культури нашої держави, негативно впливає на суспільну правосвідомість. На тлі посилення боротьби із сімейним насильством законодавче ігнорування державою злочинів, що вчиняються у побутовій сфері, очевидно, тільки поглибить цю проблему. Жертви подібних злочинів дуже часто з певних причин не хочуть або не можуть звертатися до правоохоронних органів з вимогою про притягнення винних до кримінальної відповідальності, у той же час сподіваючись на допомогу від держави. Цілком вірогідним буде тиск злочинців на потерпілих від злочинів з метою недопущення звернень до правоохоронних органів із заявами. Таке широке трактування меж справ приватного обвинувачення не має кримінологічного обґрунтування, а тому наслідки можуть бути досить непередбачуваними [6].

Історичний аналіз розвитку вітчизняного судочинства дає підстави зробити висновок, що до злочинів, справи про які можуть порушуватися виключно за заявою потерпілих, завжди відносилися злочини, склади яких були зрозумілими для самих потерпілих і кваліфікація певного діяння як злочину не складала особливих труднощів для потерпілих. Зараз же до справ приватного обвинувачення віднесено справи про злочини, у питаннях юридичної кваліфікації яких пересічному потерпілому розібратися буде непросто. А тому справедливо висловлюються побоювання, що у відношенні низки злочинів, передбачених у ст. 477 КПК України, потерпілий просто не знатиме про його вчинення, а тому не зможе відреагувати шляхом звернення до правоохоронних органів. Так, як відзначається у літературі, «чи кожен

співак знає, хто і де продає незаконно розтиражовані записи його пісень? Чи знає у кожному випадку власник банківської таємниці, що вона була незаконно розголошена? Чи знає хворий, який впав у кому, про ненадання йому допомоги медичним працівником?» [7]. А це значить, що інформація про вчинення злочину, яка буде надходити до правоохоронних органів з інших джерел, залишатиметься без руху з точки зору перспектив відкриття кримінального провадження.

Існування такої категорії справ у кримінальному провадженні, як справи приватного обвинувачення, пояснюється необхідністю захисту приватних інтересів особи, які навіть у випадку вчинення щодо неї злочину, мали пріоритет перед суспільними інтересами. Проте, видається, що таке розширення кола справ приватного обвинувачення сприятиме зростанню рівня латентної злочинності.

Ще однією важливою перевагою даного виду провадження, на цей раз процесуальною, завжди була його економічність з точки зору зниження матеріальних затрат та заощадження часу. У справах приватного обвинувачення за вітчизняною правовою традицією ніколи не проводилося досудове слідство, а тому потерпілий зазвичай швидше отримував матеріальну та моральну компенсацію за заподіяну йому шкоду від злочину. Держава, у свою чергу, за такого підходу не витратила кошти на проведення досудового розслідування, що економило час та зусилля органів досудового розслідування, час та кошти інших учасників процесу, пов'язані з необхідністю з'являтися для надання участі в різних процесуальних діях до органів та посадових осіб, що здійснюють провадження у справі.

Противники такого підходу до вирішення справ приватного обвинувачення виступають за передбачення у законі єдиного порядку порушення кримінальних справ без будь-яких винятків, тобто органами досудового розслідування [8, с. 4]. Очевидно, такими ж аргументами керувалися розробники чинного КПК України, передбачивши необхідність звернення потерпілого із заявою про вчинення злочину, передбаченого ст. 477 КПК України, до слідчого, прокурора чи іншої службової особи органу, уповноваженого на початок досудового

розслідування. А тому навіть у справах приватного обвинувачення закон визнає обов'язковим проведення досудового слідства.

Справді, настільки широкі межі справ приватного обвинувачення, які встановлені у чинному КПК, не дозволяють у багатьох випадках потерпілому належним чином зібрати докази, коректно сформулювати заяву до суду, а суд, у свою чергу, обмежений у можливостях збирання доказів з власної ініціативи. Тому законодавець, резонно вирішивши, що без досудового розслідування у багатьох справах приватного обвинувачення грамотно підготувати обвинувальний акт шансів буде мало, передбачив обов'язковість досудового розслідування для цієї категорії справ. Але проблема у тому, що разом зі справами про ті злочини, де така необхідність справді є очевидною (наприклад, у справах про порушення таємниці листувань, телефонних розмов, телеграфної чи іншої кореспонденції, незаконний обіг дисків для лазерних систем зчитування, доведення до банкрутства, несанкціоноване втручання в роботу електронно-обчислювальних машин і т.д.), обов'язковим стає досудове розслідування і у тих справах, де такої потреби взагалі немає. Тривала історія вирішення справ приватного обвинувачення у вітчизняному та зарубіжному судочинстві переконливо доводить ефективність безпосереднього звернення потерпілого до суду з обвинуваченням у вчиненні низки злочинів.

Приватне обвинувачення у вигляді безпосереднього звернення до суду кримінального позову є типовим для країн англо-саксонської правової сім'ї. Правова система нашої держави є представником романо-германської правової сім'ї, проте і для країн з правовими системами цього типу приватне обвинувачення не є чужим інститутом.

Такий же підхід до вирішення справ приватного обвинувачення спостерігається і у кримінальному процесі багатьох зарубіжних країн. Так, у Російській Федерації порушення кримінальної справи приватного обвинувачення здійснюється мировим суддею, крім випадків, коли потерпілому невідома особа, яка вчинила злочин (ч. 2 ст. 147 КПК РФ). Такий же підхід у Естонії (ст. 391 КПК Естонської Республіки), Латвії (ст. 102 КПК Латвійської Республіки).

У Польщі за загальним правилом справи приватного обвинувачення розглядаються судом за заявою потерпілого, але якщо останній звернувся до органів поліції, та зобов'язана надати йому допомогу у пошуку доказів у справі. Так само суд може дати доручення органам розслідування зі збирання доказів по справі приватного обвинувачення.

Схожий порядок ініціювання та розгляду справ передбачений і КПК Федеративної Республіки Німеччини (ст. 374 КПК ФРН) [9].

У Франції допускається подання до суду потерпілим (статус якого у французькому цивільному судочинстві невіддільний від статусу цивільного позивача) заяви про безпосередній виклик відповідача (обвинуваченого) до суду у справах про кримінальні проступки, тим самим ініціюючи початок кримінального переслідування. У справах про злочини потерпілий подає кримінальний позов до слідчого судді, який направляє цю заяву до прокурора, який, у свою чергу, готує на основі приватного публічний позов, з яким звертається до суду.

Тому ми вважаємо, що навіть за умови розширення меж категорії справ приватного обвинувачення, що має місце в новому КПК України, не доцільно повністю позбавляти потерпілу особу права безпосередньо звертатися до суду із заявою про злочин. Побоювання щодо того, що до суду потраплятимуть заяви, недостатньо обґрунтовані доказами, можуть бути виправлені шляхом передбачення можливості суду передати справу прокурору для проведення розшукових та слідчих дій, якщо така необхідність виникне в процесі судового розгляду справи приватного обвинувачення.

У той же час доцільно у випадках, коли особа, яка вчинила відповідне діяння, передбачене КК України, не відома потерпілому, передбачити право звертатися до органів досудового розслідування.

Проте регламентації такого досудового слідства, яка би враховувала специфіку провадження у справах приватного обвинувачення, у кодексі не міститься. Тому досудове слідство здійснюється за загальними правилами. І потерпілий в суді змушений підтримувати приватне обвинувачення у тому вигляді, у якому воно сформульоване у

обвинувальному акті, який підготував прокурор. Очевидно, що при цьому суть приватного обвинувачення нівелюється.

Як висновок, інститут приватного обвинувачення в теорії дозволяє досягнути два завдання – пришвидшити правосуддя, а також захистити права законних потерпілих від кримінальних правопорушень та осіб, які обвинувачуються у їх вчиненні. Статистика свідчить, що у провадженнях у формі приватного обвинувачення постановляється до 40 % від всіх виправдувальних вироків, які були ухвалені в Україні [10].

Проте при всьому його позитивному потенціалі в чинному КПК правове регулювання кримінального провадження у формі приватного обвинувачення потребує вдосконалення. З точки зору реалізації засади процесуальної економії, найсуттєвішим недоліком правового регулювання цього інституту є позбавлення потерпілого права на безпосереднє звернення до суду із заявою про вчинення кримінального правопорушення. Такий порядок робить обов'язковим у кримінальному провадженні у формі приватного обвинувачення досудове розслідування, що у більшості випадків є зайвим, ускладнює процес, робить його дорожчим і тривалішим.

Неоднозначне сприйняття цього нововведення серед фахівців засвідчує і проведене нами опитування. Тільки 18,6 % експертів підтримують необхідність проведення досудового розслідування у кожному провадженні у порядку приватного обвинувачення, зате 28 % респондентів не підтримують такого порядку. Більшість опитаних (46,6 %) погоджуються з необхідністю проводити досудове розслідування у провадженнях лише щодо окремих кримінальних правопорушень.

З огляду на це, на нашу думку, статтю 478 КПК України слід удосконалити, виклавши її у такій редакції:

«1. Потерпілий має право подати до слідчого, прокурора, іншої службової особи органу, уповноваженого на початок досудового розслідування, а також до суду заяву про вчинення кримінального правопорушення протягом строку давності притягнення до кримінальної відповідальності за вчинення певного кримінального правопорушення.»

2. Суд, отримавши заяву про вчинення кримінального правопорушення, передбаченого у ст. 477 цього Кодексу, відкриває і здійснює судове провадження за правилами, передбаченими цим Кодексом. Якщо суд при отриманні заяви або під час судового провадження виявить, що заява недостатньо обґрунтована доказами, він повертає заяву заявнику і роз'яснює право звернутися із заявою до осіб, уповноважених на початок досудового розслідування».

Така редакція дозволить потерпілим безпосередньо звертатися до суду із заявами про вчинення щодо них кримінальних правопорушень, передбачених у ст. 477 КПК України, а судам – розглядати ці заяви потерпілих, якщо вони достатньо обґрунтовані доказами, або ці докази можна отримати в судовому засіданні без необхідності проводити досудове розслідування.

Таке формулювання статті дозволить істотно прискорити та здешевити провадження.

Література

1. Калиновский К. Б. Основные виды уголовного судопроизводства : [учеб. пособие] / К. Б. Калиновский. – СПб. : Изд-во юрид. ин-та, 2002. – 63 с.
2. Власова Г. П. Види кримінального процесу: історично-правові аспекти [Електронний ресурс] / Г. П. Власова // Право і Безпека. – 2010. – № 5 (37). – Режим доступу : http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/pib/2010.
3. Катькало С. И. Судопроизводство по делам частного обвинения / С. И. Катькало, В. З. Лукашевич. – Л. : Изд-во Ленингр. ун-та, 1972. – 208 с.
4. Ягофаров Ф.М. Механизм реализации функции обвинения при рассмотрении дела судом первой инстанции: дисс. на соиск. учен. ст. канд. юрид. наук : 12.00.09 «Уголовный процесс, криминалистика и судебная экспертиза; оперативно-розыскная деятельность» / Ф.М. Ягофаров – Оренбург, 2003. – 149 с.
5. Быковская Е. В. Уголовное судопроизводство по делам частного обвинения: проблемы правовой регламентации и их решение : автореф. дисс. на соиск. уч. степени канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 «Уголовный процесс, криминалистика и судебная экспертиза; оперативно-розыскная деятельность / Е. В. Быковская. – М., 2006. – 24 с.
6. Єфремов С. Новий КПК та його відповідність основним засадам (принципам) кримінального судочинства / С. Єфремов // Юридичний Вісник України. – 2012. – № 16 (877). – 21–27 квітня.

7. Гудима Д. Новий Кримінальний процесуальний кодекс: справді демократизація чи осучаснення інквізиції? / Д. Гудима. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу :

<http://www.facebook.com/notes/дмитрий-гудыма/новый-криминальный-процесуальный-кодекс-справді-демократизація>.

8. Ухова Е. В. Институт частного обвинения в уголовном судопроизводстве : автореф. дисс. на соискание учен. степ. канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 «Уголовный процесс, криминалистика и судебная экспертиза; оперативно-розыскная деятельность» / Е. В. Ухова. – Владимир, 2004. – 27 с.

9. Strafprozeßordnung [Electronic resource]. – Mode of access : <http://www.gesetze-im-internet.de/bundesrecht/stpo/gesamt.pdf>.

10. Пойда А. Новий КПК: складніший, ніж здається; гуманніший, ніж кажуть / А. Пойда // Дзеркало тижня. – 08.11.2013. – № 1.

Анотація

Канюка І.М., Радухівська Л.Л. Кримінальне провадження у формі приватного обвинувачення як спосіб реалізації принципу процесуальної економії. – Стаття.

У статті аналізується реалізація принципу процесуальної економії у кримінальних провадженнях, які здійснюються у формі приватного обвинувачення. Досліджуються окремі аспекти регулювання кримінальних проваджень у формі приватного обвинувачення кримінальним процесуальним законодавством. Розглядаються пропозиції щодо удосконаленню чинного законодавства.

Ключові слова: принцип процесуальної економії, кримінальне провадження, приватне обвинувачення.

Аннотация

Канюка И.М., Радухивская Л. Л. Уголовное производство в форме частного обвинения как способ реализации принципа процессуальной экономии. – Статья.

В статье анализируется реализация принципа процессуальной экономии в уголовных процессах, осуществляемых в форме частного обвинения. Исследуются отдельные аспекты регулирования уголовных производств в форме частного обвинения уголовным процессуальным законодательством. Рассматриваются предложения по совершенствованию действующего законодательства.

Ключевые слова: принцип процессуальной экономии, уголовное производство, частное обвинение.

Summary

Kaniuka I.M., Radukhivska L.L. Criminal proceedings in the form of private

prosecution as a way of implementing the principle of procedural economy. – Article.

The article examines the implementation of the principle of procedural economy in criminal proceedings undertaken in the form of private prosecution. Some aspects of regulation of criminal proceedings in the form of private prosecution criminal procedural law are explored. Proposals for improvement of the existing legislation are made.

Keywords: principle of procedural economy, criminal proceedings, a private prosecution.

УДК 343.14

С.О. Ковальчук

кандидат юридичних наук, доцент,
заступник декана Прикарпатського
юридичного інституту
Національного університету
«Одеська юридична академія»

**ФАКТИЧНІ ДАНІ, ЩО МІСТЯТЬСЯ У ДОКУМЕНТАХ, ЯК
ПОХІДНИЙ ДОКАЗ ТА МЕЖІ ЇХ ВИКОРИСТАННЯ У
КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ**

Норми КПК України закріплюють в якості однієї із загальних засад кримінального провадження безпосередність дослідження показань, речей і документів (п. 16 ст. 7 і ст. 23), на нормативному змісті якої ґрунтується необхідність дослідження першоджерела фактичних даних, що підлягає використанню у кримінальному провадженні. Так, ч. 2 ст. 23 КПК України закріплює, що не можуть бути визнані доказами відомості, що містяться в показаннях, речах і документах, які не були предметом безпосереднього дослідження суду, крім випадків, передбачених цим КПК України. Одночасно кримінальний процесуальний закон передбачає можливість використання в окремих випадках похідних доказів, які містяться у відповідних їх процесуальних джерелах, визначених ч. 2 ст.